

ПРИНЦИП ГРОМАДЯНСЬКОСТІ Й ПАТРІОТИЗМУ (етико-педагогічний аспект)

Проаналізовано зміст одного з головних принципів педагогічної етики – громадянськості й патріотизму. Висвітлено наукові підходи до цієї проблеми на основі аналізу праць вітчизняних та зарубіжних педагогів: Д. Боску, Г. Ващенко, О. Духновича, Г. Кершенштайнера, В. Сухомлинського та ін.

Громадянське і патріотичне виховання у навчальних закладах України все очевидніше стає серцевиною педагогічного процесу і, зокрема, виховної діяльності у позанавчальний час. Як зазначено у Конституції громадянського виховання особистості, "Громадське виховання – процес формування громадянськості як інтегрованої якості особистості, що дає людині можливість відчувати себе морально, соціально, політично й юридично дієздатною та захищеною" [1: 7].

Сучасний стан розвитку нашого суспільства свідчить про те, що принцип громадянськості й патріотизму належним чином не спрацьовує. Досить сказати, що, за даними соціологічного опитування 1994 р., кожен четвертий із 1200 опитуваних українців хотів би виїхати з країни. Серед молоді до 19 років таких виявилася половина (!). Найбільше бажаючих залишити Батьківщину – у західному регіоні (41 %) та у Києві (39 %), найменше – на північному заході країни (15 %), у Криму (15 %). Найчастіше виїжджають молоді, обдаровані люди з вищою освітою. За 1996 рік Україна "подарувала" закордону більше 100 докторів наук [2: 20]. Упродовж лише 1996 – 2000 рр. Україну залишив 851 спеціаліст з науковим ступенем. Водночас серед загалу науковців, що емігрували у 2000 р., майже дві третини – спеціалісти до 50 років; 29,8 % – до 40 років; 34,4 % – 41-50. Це не просто втрата спеціалістів, це – втрата людей найпродуктивнішого віку, які виявляють творчу активність, тобто втрата еліти.

З погляду цього ми ставили за мету з'ясувати не лише зміст принципу громадянськості й патріотизму, але й проаналізувати ідеї провідних вітчизняних та зарубіжних науковців в історико-педагогічному й етичному контекстах.

Дотримання принципу громадянськості у моральному становленні особистості було незаперечною істиною і вимогою ще за часів античності. Наприклад, давньогрецький філософ Платон наголошував, що індивід і держава – це одне ціле. Педагог несе персональну відповідальність перед законом, державою, народом за виховання моральних, громадянських якостей молоді.

Учень Платона – Аристотель – відстоював думку, згідно з якою громадянське виховання молоді – це головний засіб збереження державного устрою. Тому його забезпечення є справою не лише вчителів, батьків, а передусім держави. "А оскільки держава в її цілісності має на увазі одну кінцеву мету, то зрозуміло, що для всіх потрібне тотожне виховання, і турбота про це виховання повинна бути загальною, а не власною справою, як тепер, коли кожен турбується про виховання своїх дітей власним способом і навчає власним шляхом того, що йому заманеться. Те, що має загальний інтерес, потрібно і вирішувати загальним способом. Не треба, крім цього, думати, ніби кожен громадянин існує сам по собі. Ні. Всі громадяни належать державі, тому що кожен із них є часткою держави. і турбота про кожну частку, звісно, повинна мати на увазі піклування про все ціле" [3: 628].

У цьому ж аспекті проблему громадянськості особистості розглядали й інші прогресивні педагоги: Західної Європи: М. Монтень, Я.А. Коменський, Й. Песталоцці, А. Дістервег, Г. Кершенштайнер та ін. Усі вони відстоювали думку, що справжній педагог – це не просто державний службовець, це – окраса нації, її надія й опора. Він здатний виявити свою гідність, моральну культуру, внутрішню свободу за умов постійного й неформального піклування з боку батьків, держави, суспільства. Зокрема, А. Дістервег наголошував: "Хто бажає, щоб народ його був щасливий і виховувався з успіхом, той повинен визнати першою і неминучою умовою для досягнення цієї мети виховання та освіти вчителів, а також таке їх становище, яке б відповідало їх важливому обов'язку... Бажаєте ви потурбуватися про своїх дітей, потурбуйтеся про процвітання тих, кому довірено їх виховання" [4: 48]. З іншого боку, "держава, – писав А. Дістервег, – встановлює посаду вчителя для навчання, а не для вчителя. Хто хоче зайняти таку посаду, повинен дивитися на себе як на засіб для досягнення мети, пов'язаної з цією посадою. Передусім він повинен отримати освіту, яка вимагається посадою, і все більше і більше вдосконалюватися, щоб працювати якнайкраще. Хто чинить інакше, цілком може розглядатися як наймит, котрий шукає і займає посаду, щоб вона йому служила. Хто не хоче порушувати свій обов'язок... той повинен ставитися до своїх учительських обов'язків з великим сумлінням, добросовістю" [4: 76].

Провідною ідеєю німецького педагога Г. Кершенштайнера, відомого як автора громадянського виховання, є формування державної свідомості особистості. У передмові до свого твору про державно-громадянське виховання він пише про власні враження від перебування в Україні перед початком першої світової війни і висловлює думку, що під час воєнного лихоліття спільна небезпека об'єднує громадян. Але в мирні роки інтереси одиниць беруть верх, панує байдужість до державних справ не лише пересічних індивідів, але й можновладців, хоча вони про це ніколи публічно не наголошують.

Цей природний, егоїстичний нахил людини можна ефективно лікувати лише одним способом: *планово і послідовно виховувати всіх у напрямі державної думки*, тобто непорушної свідомості, що добро одиниці

найкращим чином зберігається в державі добре упорядкованій, збудованій на моральних підвалинах, і кожний має обов'язок – державу, в якій він живе, так підтримувати, як це тільки в даному випадку можливо [5: 95].

Вітчизняні теоретики й педагоги-практики Г. Ващенко, А. Макаренко, М. Пирогов, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський також розглядали принцип громадянськості як один із провідних у педагогічній етиці. Наприклад, Г. Ващенко, висвітлюючи генезу і розвиток українського виховного ідеалу, наголошував на його послідовній традиційності. Оскільки головним джерелом традиційного виховного ідеалу українця є релігійність і патріотизм, то на педагога покладається безпосередня відповідальність за формування цього ідеалу в молоді. Перша абсолютна вартість для молоді, наголошував Г. Ващенко, є Бог, друга – Батьківщина. Молодь мусить чітко уявляти собі, в чому полягає благо Батьківщини:

- в державній незалежності, можливості для українського народу вільно творити своє політичне, соціальне, господарське і релігійне життя;

- в об'єднанні всіх українців незалежно від їх територіального походження, церковної приналежності, соціального стану та ін. в одну спільноту, що прийнята єдиними творчими прагненнями і високим патріотизмом;

- у справедливому державному устрої, який би підтримував лад у суспільстві, водночас забезпечував особисті права і волю кожного громадянина й сприяв розвиткові та прояву його здібностей, спрямованих у бік громадянського добра;

- у справедливому соціальному устрої, при якому зникла і була б неможливою боротьба між окремими групами суспільства;

- у високому рівні народного господарства та його справедливій організації, яка забезпечувала б матеріальний добробут усіх громадян, була б позбавлена елементів експлуатації;

- у розквіті духовної культури українського народу: науки, мистецтва, освіти, піднесенні її на такий рівень, щоб Україна стала передовою країною у світі;

- у високому релігійно-моральному рівні українського народу, реалізації в життя вчення Христа;

- у високому рівні здоров'я українського народу, зведенні до мінімуму в ньому хвороб і виродження [6: 174-175].

З часу, коли Г. Ващенко формулював ці положення, минуло чимало літ, але їх зміст, на нашу думку, в своїй основі є актуальним і нині. З метою виявлення ставлення студентів до змін, що відбуваються останніми роками в Україні, кафедрою соціальних і гуманітарних дисциплін було проведено соціологічне дослідження серед студентів. Опитування охопило 864 респонденти, які навчаються денно та заочно. На анкету відповіли 85,4 % дівчат і 14,6 % юнаків, віком до 20 років – 21,4 %, 20–30 років – 78,6 %.

Результати опитування студентів ЛДФА щодо ставлення до змін, які відбуваються в державі

Ставлення до змін	Відповіді студентів (%)
Повністю схвалюю	0,6
Схвалюю, але вважаю, що реформи діють повільно	5,3
Схвалюю, але не згідний із багатьма заходами, що впроваджуються	41
Реформи призводять до дестабілізації суспільства, посилення напруги в Україні	28,7
Не можу відповісти	24,4

Як бачимо, серед студентів, які повністю схвалюють суспільні зміни в Україні, немає жодного відсотка. Близько половини респондентів реформи схвалюють, але зі значними уточненнями, і майже третина ставиться до них негативно. Привертає увагу досить високий відсоток тих, які вагаються з оцінкою сучасних змін в суспільстві. Пояснення цьому одне – апатія, спричинена байдужістю суспільства, можновладців до молоді. Тимчасове "загравання" з молоддю, навіть маніпуляція її свідомістю, потребами – не розв'язує проблему й не дає позитивних стимулів в аспекті громадянського й патріотичного виховання.

Виховання моральності, патріотизму має ґрунтуватися на піднесенні громадянського почуття, яке закладене в людині генетично, проте воно позитивно розвивається чи деформується залежно від соціального оточення. В. Скуратівський зазначає, що любов до свого краю, родини, батьківщини змалку складається у людини несвідомо. Але справжня любов досягає вершини лише тоді, коли вона духовно усвідомлена, самовизначена. Якщо ж переважає інстинктивність, то любов до батьківщини може обернутися сліпим афектом, здатним заглушити в душі і голос совісті, і голос справедливості, і навіть вимоги елементарного сенсу. Тоді людина переживає не творче піднесення, а, навпаки, погорду, зневагу до інших народів. Ідея батьківщини передбачає в людині живе начало духовності. Якщо ж людина не має останнього, то вона може прожити все життя в межах своєї держави і не "знайти" своєї батьківщини, не полюбити її всім серцем, залишитися духовною сиротою. У сучасному світі є багато таких безрідних людей, які не здатні любити свою батьківщину тому, що вони живуть егоїстично-груповими інтересами, але належної духовності не мають.

Зазвичай буває і так, що людина, яка не знайшла батьківщини і не вмів її любити, все-таки видає себе за патріота. Такі патріоти люблять батьківщину лише зовнішніми ознаками. Для них батьківщина там, де добре платять. "Отечество на язиці, а в серці облуда". Народний поет, педагог Б. Грінченко влучно висміює таких горе-патріотів у вірші "Українець":

Він українець – це запевне,
Бо хвалить сало й галушки
Та ще й вишиванії дома
Бере він на ніч сорочки.
І хоч накази часто пише,
Щоб в шори брали мужиків,
Але ж він каже: "Україну
Люблю я так, як і любив"...

Така любов до батьківщини – ніщо інше, як симуляція. Любити батьківщину – це любити святині свого народу, його надбання, його культуру, мову, злитися з долею народу, творити її. Бути вірним їй, як були вірні наші предки: і в години піднесення, і в години падіння, і в години небезпеки, і в години злагоди і миру. Прикладом для кожного українця у цьому мають бути такі великі постаті, як Святослав Хоробрий, Володимир Великий, Володимир Мономах, Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Іван Кожедуб, а також численні невідомі герої, яких впродовж століть виставляло з-поміж себе українське козацтво, селянство і міщанство, які своє життя віддали у боротьбі за життя й добробут України.

Висока громадянськість, патріотизм відзеркалюються в мові, піснях, легендах, думках, казках, поезіях народу, які слід творчо використовувати у навчально-виховному процесі. Виходячи із завдань та цілісних орієнтацій громадянського виховання, варто більш потужно залучати студентську молодь до святкування загальнодержавних свят, проведення різноманітних тематичних вечорів, екскурсій-подорожей по історичних місцях, організувати виставки художньої творчості, влаштувати календарно-обрядові та тематичні свята тощо.

Організовуючи виховну роботу з громадянського, патріотичного виховання, потрібно враховувати, що в Україні історично склався широкий спектр регіонально-політичних та регіонально-культурних відмінностей, існує релігійна неоднорідність і неоднозначне ставлення населення до багатьох подій минулого та сучасності, а також є багато інших особливостей. На нашу думку, саме патріотизм, громадянськість повинні нас об'єднувати, зберегти те, що протягом століть було нашою метою, – незалежну державу.

Отже, принцип громадянськості й патріотизму сприяє не лише відродженню моральних цінностей минулого, а й допомагає міцно стати на основі, адекватній моральній природі, духу нашого народу, які виведуть незалежну Україну до світових висот цивілізації й культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Шлях освіти. – 2000. – №4. – С. 7-13.
2. Пиріг Л. Нація вимирає? // Пульсар. – 2001. – № 2. – С. 20.
3. Аристотель. Політика // Собрание сочинений: В 4 т. Т. 4 /: Пер. с древнегреч. / Общ. ред. А. И. Доватура. – М.: Мысль, 1983. – С. 628
4. Невідомий Олександр Духнович // Бача Ю. Шлях Олександра Духновича, Данилюк Д. "Затаїти правду не сміючи..." – Ужгород, 1993 – 60 с.
5. Васькович Г. Кершенштейнер і українська педагогіка. Тематична частина габілітаційної праці на тему: "Вплив Кершенштейнера на українську педагогічну думку та його знання української педагогічної проблематики". – Мюнхен, 1970.
6. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава: Полтавський вісник – 1994. – 194 с.

Матеріал надійшов до редакції 12. 10.2005 р.

Васянович Г.П. Принципы гражданственности и патриотизма (этико-педагогический аспект).

Проанализировано содержание принципов педагогической этики – гражданственности и патриотизма. Раскрыты научные подходы к этой проблеме на основе анализа работ отечественных и зарубежных педагогов: Д. Боску, Г. Ващенко, О. Духновича, Г. Кершенштайнера, В. Сухомлинского и др.

Vassianovich H.P. Principle of Civic Duty and Patriotism (Ethic and Pedagogical Aspect).

The article analyzes content of the principle of civic duty and patriotism as one of the main principles of pedagogical ethics. Considered also are the scientific approaches to the problem based on the analysis of the works written by Ukrainian and foreign pedagogues, such as: D. Bosku, Hr. Vashchenko, O. Dukhnovych, G. Kertenstainer, S. Russova, V. Sukhomlynsky etc.